

Elckerlijc

in hedendaags Nederlands

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Elckerlijc

in hedendaags Nederlands

**De zedenleer hoe iedereen de zaligheid
kan verwerven**

**Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God
rekenschap af te leggen**

Met een uitgebreide toelichting

2de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2024

1ste druk 2022
2de, herziene en uitgebreide druk 2024

Copyright © 2024 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464928037

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Elckerlijc, Elckerlyc, De spiegel van zaligheid van Elckerlijc, moraliteit, spel van zinne, zinnespel, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: Jheronimus ofwel Jeroen Bosch (ca. 1450-1516):
Opstijging van de zaligen naar het hemelse paradijs (ca. 1490 of later), dogepaleis in Venetië

*Opgedragen aan de nagedachtenis van
Dedicated to the memory of*

*Riet Castermans-Janssen
13 november 1923 – 27 juli 1980*

*Fons Castermans
22 september 1925 – 3 april 2022*

*Henri Castermans
19 september 1950 – 18 september 2023*

INHOUD

WOORD VOORAF	9
INLEIDING	15
Ontstaan en overlevering	15
Vertalingen en bewerkingen.....	16
Verfilming	19
Auteurschap	20
Rederijkers.....	21
Moraliteit en zinnospel.....	25
Ars moriendi	29
Personages.....	30
Samenvatting van de <i>Elckerlijc</i>	36
Thema en motieven.....	38
Plaats en tijd	39
Structuur	40
Aandachtspunten	41
MIDDELEEUWS TONEEL	63
Opvoering van <i>Elckerlijc</i>	64
Vrouwenrollen.....	66
Begrijpelijke taal	67
Afbeeldingen	68
BIBLIOGRAFIE	75
Uitgaven van <i>Elckerlijc</i>	75
Middelnederlandse woordenboeken	77
Overige literatuur	78
ELCKERLIJIC IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	87
Personages.....	91
Monoloog van God	91
Epiloog	125
BIJLAGE 1	127
<i>Everyman</i> in het Engels	127
BIJLAGE 2	131
<i>Jedermann</i> in het Duits	131
BIJLAGE 3	134
<i>Ederein</i> in het Maastrichts.....	134

WOORD VOORAF

Elckerlijc is de bekendste en beste moraliteit (een didactisch-allegorisch toneelspel) uit de middeleeuwen en een hoogtepunt uit de Nederlandse letterkunde. Ruim vijf eeuwen na dato is het toneelstuk nog steeds boeiend voor de moderne lezer of toeschouwer, omdat de boodschap en moraal tijdloos zijn. Het stuk is in vele talen vertaald en bewerkt, is zelfs verfilmd en wordt nog vaak opgevoerd. Al in de middeleeuwen was het een internationale bestseller. De loftuitingen over de *Elckerlijc* zijn niet van de lucht:

- ‘een werk dat tot de Wereldliteratuur kan worden gerekend’ – prof. dr. Antonin van Elslander
- ‘een van onze weinige teksten die werkelijk tot de wereldliteratuur behoren’ – dr. Cornelis Kruyskamp
- ‘*Elckerlijc* is ongetwijfeld een der belangrijkste werken die ten onzent zijn verschenen’ – dr. Leonard Willems
- ‘Drie letterkundige werken van Nederlandse oorsprong veroverden een blijvende plaats in de wereldliteratuur: *De navolging van Christus*, *Elckerlijc* en *De lof der zotheid*.’ – prof. dr. Willem Asselbergs
- ‘een geschenk aan de wereldliteratuur’ en ‘een van de twee hoogtepunten uit onze laatmiddeleeuwse literatuur’ (het andere hoogtepunt is *Mariken van Nieumeghen*) – prof. dr. Bart Ramakers

De *Elckerlijc* behoort dan ook tot de canon van de Nederlandstalige literatuur.

De taal van *Elckerlijc* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant*

spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met ‘Voorreden’ (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is. En het meest gezaghebbende woordenboek van het hedendaags Nederlands is de Dikke Van Dale. Op 22 maart 2022 is de 16de, herziene editie verschenen (5160 pagina’s).

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): ‘Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?’

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Elckerlijc* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van dit toneelstuk en de Middelnederlandse woordenboeken in de ‘Bibliografie’, met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). Eén keer ben ik een citaat uit *Elckerlijc* in het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT) tegengekomen: ‘God sal dijnre ontfermen, hebt goet betrouwen, *Elckerl.* vs. 593 [= vs. 595 in *Elckerlijc*, editie Van Islander, R.C.]’ (WNT II/2, 2254, s.v. *betrouwen*).

Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van

Middel nederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

In de toelichting citeer ik geregeld Middel nederlandse passages, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de volledige Middel nederlandse tekst ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Elckerlijc* in het Middel nederlands is op de volgende webpagina's te vinden:

- <https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Ceneton/Elckerlijc1525.html> (zonder annotaties)
- https://www.dbnl.org/arch/_elc001khde01_01/pag/_elc001khde01_01.pdf (met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_elc001elck01_01/_elc001elck01_01_0004.php (met annotaties)

Ik ben uitgegaan van de laatste editie. Die is van prof. dr. Antonin van Elslander (1921-1999), bij leven hoogleraar in de Nederlandse letterkunde. Veelgebruikte uitgaven, zoals die van Hessel Adema, Bart Ramakers en R. Vos, zijn inhoudelijk vrijwel hetzelfde.

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middel nederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middel nederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Toen ik aan dit boek werkte, was mijn vader, Alphonsius Hugo Matheus Maria Henricus (Fons) Castermans¹, bezig met zijn laatste reis. Daarom had ik hem nog graag dit boek willen geven. *Hoofds*

¹ Niet te verwarren met zijn neef de hulpbisschop Alphonsus Maria Henricus Antonius (Alphons of Fons) Castermans (1924-2008).

*Granida in hedendaags Nederlands*² en *Het esbatement van den appelboom (Het esbatement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers* vond hij prachtige boeken van me. 'Jij schrijft fijn', zei hij om me te complimenteren. Tussen haakjes: *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden* heb ik hem maar niet laten lezen, want dat zou hij waarschijnlijk te scabreus hebben gevonden. Twee dagen voordat ik het manuscript van *Elckerlijc in hedendaags Nederlands* afrondde, verwisselde hij op 3 april 2022, na het heilige oliesel ontvangen te hebben, het tijdelijke met het eeuwige in de gezegende leeftijd van 96 jaar en ruim 6 maanden. In het laatste jaar van zijn leven zei hij geregeld: 'Iedere avond bid ik dat Onze-Lieve-Heer me komt halen, zodat ik 's ochtends niet meer wakker word.' Nu is hij in het graf herenigd met zijn vrouw, Margaretha Serafina (Riet) Castermans-Janssen (1923-1980); hopelijk ook in de hemel ...³

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, april 2022

Deze 2de druk heb ik herzien en uitgebreid. Tijdens het werken eraan was mijn dierbare oudste broer Henri Castermans⁴ bezig met zijn laatste reis, omdat hij uitgezaaide darmkanker had. Bovenaan zijn rouwbrief staat: 'Onze mr. C. is op reis gegaan.'⁵ Door omstandigheden heb ik geen afscheid meer van hem kunnen nemen. Velen ervaren zoets als in- en intriest en kunnen er meerdere jaren of zelfs de rest van hun leven last van hebben. Lieve Henri, rust zacht en in vrede. Je was een fantastisch mens met een ontzettend goed karakter, alleen doodzonde dat je je nicotineverslaving niet hebt kunnen overwinnen, die je uiteindelijk fataal is geworden. Met veel plezier denk ik eraan terug dat ik als 12-jarig joch voor het eerst naar Amsterdam ging en bij je logeerde aan de Lepelkruisstraat. Je liet me

2 De 3de, herziene en uitgebreide druk is 29 augustus 2023 verschenen onder de titel *Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting*.

3 Zie verder: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memoriam-fons-castermans>

4 Voluit heette hij: Henri Marie Louis Alphons Antoine Castermans.

5 Hij was meester in de rechten, specialisatie fiscaal recht.

o.a. de Dam en het Rembrandtplein zien, we bezochten het Vondelpark, Madame Tussauds, het Rijksmuseum, Artis en het Van Goghmuseum en we maakten een rondvaart door de grachten. Sindsdien heb ik mijn hart aan Amsterdam verpand en nu woon ik op een steenworp afstand van je toenmalige woning aan de Lepelkruisstraat. De mooie herinneringen aan jou zijn te veel om op te noemen. Heel hartelijk bedankt voor alles. Ik hou van je en mis je. Hopelijk tot ziens ...⁶

Robert Castermans
Amsterdam, januari 2024

⁶ Zie verder: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-henri-castermans> en <https://salarisonderhandelen.nl/het-egidius-lied-het-henri-lied-voor-henri-castermans>

